

FIKİH USÛLÜNÜN KATİLİĞİ

Mehmet Erdoğan
Prof. Dr., Marmara Ü. İlahiyat F.

Allah'ın "emr"inin, yeryüzündeki halifesi olan insanın cehd ve gayreti ile hayatın her alanını kuşatan fıkıh faaliyetinin dayandığı zemin fıkıh usûlüdür. Fıkıh, ilahî iradenin ortaya çıkarılmasını kendisine vazife edindiğine göre, bunun dayandığı zeminin de sağlam olması gerekir. Fıkıhın temellerinin kat'iliğine özel bir vurgu yapan Şatibi'nin ortaya koyduğu metodoloji, vahyi iki açıdan değerlendirmeyi öngörmektedir. Birincisi, teker teker nasların her birinin ne söylemiş olduğunu tespit değil, hepsinin birlikte bizlere vermek istediği genel küllî sonuçlara ulaşmaktır. Vahyin ikinci kez değerlendirilmesi birinci aşamada elde edilen küllî esaslar ışığında, bu kez teker teker delillerin bizden ne istemekte olduğunu belirlemeye çalışmak şeklinde olacaktır. Bu çabalardan birincisi, fıkıh usûlünü, ikincisi ise fıkıhî ortaya koymak demektir. Birincisinde kat'iyet gerekli iken ikincisinde zan yeterlidir. Bu açıdan, usûlün katılığı, furû-ı fıkıhın sıhhatinin en büyük güvencesi olmakla birlikte, sonuç itibarıyla bu alanda cüzî bir nâstan hareketle hükme ulaşılmakta ve bunda beşer aklının önemli bir yeri bulunmaktadır.

İslâm uluhiyyet anlayışında "halk= yaratma" gibi "emr"ın de Allah'a özgülenmesi gerekir. (*Elâ lehu'l-halku ve'l-emr (A'râf 7/54)* Bu en temel inanca tevhid denir. Bu iki erki birbirinden ayırt etme çabası da, her türlü çeşidi ile şirk adı altında değerlendirilir.

Genelde Allah inancına sahip olanlar, O'nun yaratıcılığını kabul ederler. Buna mukabil, emr'ın de aynı şekilde O'na özgülenmesi gerektiği konusunda hep aynı inancı taşımazlar. Mesala Kur'an'ın en büyük düşman olarak kabul edip kendilerine karşı amansız bir savaş verdiği müşrikler, Allah'ın yaratıcılığını kabul ediyorlardı: "*Şayet onlara gökleri ve yeri kim yarattı diye sorsan, Allah derler*" (Zümer 39/38) âyeti bu konuda açıktır: Buna mukabil, günlük yaşantılarında Emr'ı ona özgüleme, hayatın her alanında O'nu Rab bilme noktasına gelince, başta heva ve hevesleri olmak üzere, Tağüt, tapındıkları putlar gibi bir çok şeyi bu konuda Yüce Allah'a ortak koşuyorlardı. Teşri yetkisinin sadece Allah'a ait olduğu gerçeğine aykırı olarak kendiliklerinden bazı şeyleri haram kılan, diğer bazılarını da helal kılan ehli kitap ruhban sınıfının tavırlarını "Rablik" davasında bulunmak, onlara körü körüne uyanları da onlara tapınmak ithamıyla mahkum etmişti (Tevbe 9/31).

Yaratıcı olan Allah, mülkünü ihata eden arşa kurulmuş ve bütün âlemlerin Rabbi olma özelliği ile onları idare ediyordu (Yûnus 10/3). Kimileri bu kurulmayı, dinlenmeye çekilme olarak yorumladı ve artık onlara göre Allah hiçbir şeye karışmıyor, olup bitenleri uzaktan seyrediyordu. İnsan, tam anlamıyla özgürdü, ne yaparsa

yapsındı. Kur'ân'ın getirdiği inanca göre ise Allah, aşkın olduğu kadar içkindi de; bize bizden (şah damarımızdan) daha yakındı (Kâf 50/16), her an mülküne müdahildi (Rahmân 55/29), hem yaratmada hem de yönetmede idi ve insan başıboş bırakılmış değildi. (Kıyâme 75/36)

Bizim dünyamızda Allah'ın yaratması da yönetmesi de çoğu kez halife olarak yaratmış olduğu insan üzerinden tahakkuk ediyordu. Esmâ'nın tecellisi için özel bir itina ile insan yaratılmış ve o, başka hiçbir varlıkta olmayan donanımlara sahip kılınmıştı. Var olan her şey ve bu arada insan, Allah'ın zorunlu kulu idi, her şey istese de istemese de O'na boyun eğmek zorunda idi, varlık alemi O'nun koyduğu bir sünnete tabi idi, ama Allah insanı gönüllü kulluğa yüceltmek istiyordu. Başıboşluk anlamında bir özgürlük yoktu, kulluk bağı ile bağlılık vardı. İnsan, rüzgar önünde yaprak gibi, selin sürüklediği kütük gibi değildi, onun iradî eylemler ortaya koyabilecek bir gücü vardı. Bununla kötücül güçlere âlet de olabilir, Rahman'a boyun eğerek ilahî esmanın yeryüzünde tecelligâhı da olabilirdi. Gönüllü kulluğa ulaşmasının anlamı da işte buydu. Bunun için ilahî "emr" in yeryüzüne indirilmesi gerekiyordu. Aşkın ve mutlak olan yüce hakikatler, bir dil kalıbı içine konularak bir kültür içine indirildi. Bu, olsa olsa "emrin bir ruhu" idi (Şûrâ 42/52) ve bu anlamda şeriat diye bize gelen, o emrin bir hûlasasının zaman ve mekana uygun düşecek şekilde ete kemiğe bürünüp şerî ahkâm diye görünmesiydi (Câsiye 45/18) ve sadece belli bir tezahürü idi.

Emr'in Allah adına sonsuza dek ortaya çıkarılması halife olarak insanın yetki ve sorumluluğunda idi. *Bismillah* bu konuda anahtar sözcüktü ve insanın konumunu belirlemedeydi. İnsan, Allah'tan gelmişti, Allah ileydi ve Allah'a dönecekti. Sonsuzluğa erişme ödülü, buradaki sözü edilen insanlık rolünü iyi ve bihakkın oynamasına bağlanmıştı. Ne oyunu değiştirmek, ne oyunculuktan vazgeçmek gibi bir seçim şansı vardı. Gönüllü de gönülsüz de olsa oynamak zorunda olduğu bu insanlık rolünü gönüllü hale getirmesi gerekiyordu. Malikü'l-mülk değildi, kâdir-i mutlak değildi, kendi kendisinin dahi malik ve sahibi değildi, yurt olarak belirlenen yer sadece geçici kullanım için kendisine tahsis edilmişti... Her şey bir oyundu ve oyunun kuralları vardı. Oyunu ortaya koyan, kuralları da belirlemişti.

Elimize, oyun sırasında uygulanmak üzere tutuştırulan emrin bir ruhu ile şimdi insanlık olarak yolumuza devam ediyor, oyunu sürdürüyoruz.

Unutmayalım ki Allah adına buradayız, Allah adına hükmediyoruz. Dünya hayatımızı da âhiretimizi de O'nun emri üzerine bina ediyoruz. Bu kaypak bir dünyada ayağımızı basabileceğimiz sağlam bir zemin anlamına geliyor ve müminler olarak bunun idraki içinde bulunuyoruz.

Bugün bulunduğumuz yerden geriye doğru baktığımızda, vaktiyle elimize tutuştırulmuş olan emrin ruhunun, bir nüve halinden görkemli bir ağaca dönüşmüş olduğunu ve artık muazzam bir medeniyet mirasının üzerinde oturduğumuzu görü-

yoruz. Bu medeniyetin, bir fıkıh medeniyeti olduğu bir mütearifedir. Fıkıhın da şüphesiz bir usûlü bir de furûu vardır. Ağaç benzetmesinde usûl köklere ve gövdeye tekabül eder (iman), furû ise dallara (İslâm). Şüphesiz dalların ucunda oluşan meyveler ise ağacın varlığındaki asıl amaç olmaktadır (İhsan).

Biz bir medeniyet olarak bütün yapıp ettiklerimizde Allah'ın emrini, O'nun aşkın iradesini dikkate alıyoruz. Furû-ı fıkımızın bütün meşgalesi bundan ibarettir. Madem ki yapıp ettiklerimizi bir niyabet usûlü ile Allah adına yapmaktayız, öyle ise Allah'ın bizden ne istediğini bilmemiz gerekmektedir. Sonuçta hayatımızın her alanında, bütün yapıp ettiklerimizle ilgili olarak ilahî iradeyi ortaya çıkarma cehd ve gayreti içinde olan fıkıhın, bu çabayı gerçekleştirirken sağlam bir zemine basması bir gerekliliktir. İşte bu zemine, usûl (fıkıh usûlü) demişiz.

Fıkıh usûlü, iki terimin bir araya gelmesinden oluşan bir terkiptir. Fıkıh, ilk başta Kur'ânî tabiriyle "*et-Tefakkuh fi'd-dîn*" (Tevbe 9/122) şeklinde anılırdı ve bütünüyle ed-Dîn'i anlama, kavrama ve hayata geçirme cehd ve gayretinin adı idi. Gene Kur'ân'ın benzetmesindeki şecere-i tayyibe'nin (İbrahim 14/24) tümünü kendisine meşgale edinirdi. Buna göre zamanla öğretilmesini Akaid'in, savunmasını Kelam'ın üstlenmiş olduğu inanç konuları, bu inançlardan kaynaklanan ve yaşantımızın her alanında ortaya çıkan, görünür hale gelen Müslümanlığımız ve bütün iradî davranışlarımızın içini dolduran dürüstlüğümüz, iyi niyetimiz, zühd ve takvamız, ahlakımız (ihsân) başka bir tabirle fikh-ı zâhir ve fikh-ı bâtın hepsi ed-Dîn'in içine giriyordu ve *et-Tefakkuh fi'd-din*, bu yekpare bütünü, kendi öz bütünlüğü içinde kavramaya ve gündelik hayata taşımaya çalışıyordu. Zamanla, sadece yapıp ettiklerimizi (muamelât) konu edinen ve onlara dinden bir cevap bulmaya çalışan bir uğraşının adı oldu. Ayrılması ancak zihinde mümkün olan kökler, gövde ve dallar ve sonunda ortaya çıkan semere birbirinden gerçekte de öyleymiş gibi ayrıldı. Bütünlüğün göz ardı edilmesi, fikhî ilahî temellerinden ve ahlaki semerelerinden uzak, kuru bir hale getirdi ve bazı hallerde mücerred şekiller içine hapsetti. Fıkıh olması gerekenden uzaklaştı, zaman zaman ruhunu kaybetti, amacını unuttu. Vaktiyle oluşturulmuş olan "Mesâilî şeriyeyi amelîyeyi bilmektir"e indirgendi. Hayatla birlikte onunla eşzamanlı canlı bir süreç olarak vahiy menbaından beslenen ve her an akmakta olan bir hayat ırmağı olma özelliğini kaybetti, havuzlara alınan durgun sulara döndü, kaybolan akışkanlıkla birlikte zamanla safiyeti, berraklığı ve albenisi de gitti. Yeniden canlılığını ve olması gereken akışkanlığını kazandırmak gerekiyor.

Terkipteki Usûl, ise "asl" kelimesinin çoğuludur ve değişik anlamları vardır. Bunlardan biri "delil"dir. "Bu meselenin aslı icmâdır" denildiğinde, asıl kelimesinin delil anlamında kullanıldığı görülür. "Sözde asıl olan, hakikattir" denildiği zaman, asıl "Râcih =tercihe şayan olan" anlamında kullanılmış olur. "Çaresiz durumda kalan kimseye laşenin helal olması aslın hilafıdır" denildiği zaman, burada asıl kelimesi "genel kural" anlamındadır. "Berâet-i zimmet asıldır" kuralındaki asıl ise, istishâb-ı hal karşılığındadır.

Sözü edilen kök anlamlarından da hareketle bir ilim dalının adı olarak fıkıh usûlünün, şu anlamları olabilir:

1. Fıkıhın delilleri anlamı: Yani fikhî hükümleri kendilerinden çıkaracağımız icmalî deliller, başka bir deyişle fıkıhın kaynakları; Kitap, sünnet, icma ve kıyas gibi.

2. Fıkıh binasının asılları, esasları, temel öğeleri anlamı. "*Büniye'l-İslâmü alâ hamsin... İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'ı ve peygamberini tanımak, namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, zekat vermek*" (Buharî, İman, 1) hadisinden de ilham alarak fıkıh binasının olmazsa olmaz koşullu temel unsurlarını bu kısımda mütalaa ediyoruz. İslâm -ki bunu kendisine ilgi alanı kabul eden ilim fıkhı- bu beş şeyden ibaret değildir, aksine bunlar bütün bir hayat boyu yapıp ettiklerimizle kurulacak olan Müslümanlık binasının sadece temellerini, esaslarını oluşturan ve olmadıkları zaman Müslümanlık binasının da olmayacağı aslî unsurlardır. Fıkıhın bu kabil esaslarını ve temel kurumlarını özgün ıstılahlarımızdan olan Zarûrât-ı dîniyye kelimesinin en güzel şekilde karşılayacağını düşünüyoruz.

3. Nasların bütününden çıkarılmış genel kurallar: "Zarar vermek ve verilen zarara zararla mukabele etmek yoktur", "Ameller ancak niyete göredir", "Meşekkat teysîri celbeder" kuralları gibi. Bu ve benzeri kurallar (kavâid-i külliyye) fıkıhın kaynağı olan Kitap ve Sünnet'in tümünden istikra yoluyla elde edilmiş küllî esaslardır.

4. Bizim, fıkıhın kaynaklarından hüküm çıkarımında bulunurken uymamız gereken kurallar, hiyerarşi, yol ve yordam, yöntem. Bu anlamda fıkıh usûlü metodoloji olmaktadır.

Madem ki fıkıh söylediklerini Allah adına söylemekte ve ilahî iradenin ortaya çıkarılmasını kendisine vazife edinmektedir, öyleyse bütün furûu sözünü ettiğimiz dört anlamıyla usûlün üzerine bina etmeli ve usûl katî olmalıdır. Bir bina inşa edilecekse önce sağlam bir zemin oluşturulmalı, sonra muhkem temeller atılmalı ve bina işte bu temeller üzerinde yükselmelidir.

Kanaatimizce zemin insanlık dünyasıdır. Tekvin aşamasında bütün donatılarıyla insanlık böyle bir binanın inşasına ve muazzam bir medeniyetin tesisine müheyya kılınmıştır. İnsanlık doğamıza tutulmuş bir ayna olan vahiyde de binanın temelleri atılmış, esasları belirlenmiştir.

Gene günümüzden geriye doğru gitmek gerektiğinde, şu anda elimizde mevcut bulunan fıkıh mirası içinde neyin temel olup olmadığını belirlemek de bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İleriye doğru atacağımız adımlarda ve imkan bulunması halinde yeni yeni inşalarda bu husus, oldukça önem arz edecektir.

Fıkıhın delilleri anlamında usûl, Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas diye sıralanır. Bunlardan kıyâs, hükmü nas ile bilinenden hükmü bilinmeyene ulaşmayı sağlayan

bir yöntemdir; müsbet değil muzhirdir, yani aslında var olan ama bizim bilgimizin dışında olanı keşfedip, ortaya çıkarır. Bu itibarla esasen bir delil değildir.

İcma, bir nassın nasıl anlaşılacağını belirlemede ve nassın bir anlamda değişik yorumlara kapatılmasında işlevseldir.

Sünnet ise, sıhhat ve sübut ile ilgili problemler bir tarafa tümüyle Kitab'ın açıklımı olması itibariyle ona racidir. Bu anlamda müstakiliyeti yoktur. Şu halde fıkıhın tek kaynağı vardır o da vahiydir. Esas itibariyle "Allah kelâmı" (söz) olmasına rağmen yazılı bir metin algısı ağır bastığından olmalı hep Kitab diye anılır olmuştur. Kitab, sübutu konusunda herhangi bir kuşku içermemekle birlikte delaleti bakımından her zaman kesinlik arz etmez.

Teşri'den hareketle tefrîde bulunma faaliyetinde olan yani vahiyden hareketle, zaman ve mekanla birlikte yeni yeni sonuçlar çıkarmayı kendisine vazife bilen fıkıh esas itibariyle vahye yani Kitab'a dayanmaktadır. Bütün fikhî faaliyetlerin odağında, ilahî emrin ete kemiğe bürünmüş şekli olan Kitab ve genel olarak onun açıklımı olan sünnet bulunmaktadır. Bu, kaypak dünya hayatında, fıkıh namına yürütülen her tür içtihadî faaliyetin üzerine basacağı sağlam bir zemin oluşturmakta ve icmanın da fonksiyonu dikkate alındığında bunun sonucunda bu kadar farklı mezhebin varlığına rağmen ana gövdede büyük ölçüde bir müştereklik yakalanabilmektedir.

Vahiyden hareketle usûl oluşturma aşamasında, usûlün katı olması zaruretini dikkate aldığımızda temkinli olmamız gerekecektir. İcmalî olarak deliller hiyerarşisinin yukarıda kısaca değindiğimiz gibi oluşmasında fazla bir sorun olmayacaktır. Ancak Kitap ve sünnetten (ya da kısaca vahiyden) hareketle genel kurallar, fıkıhın temelleri, esasları, kurumları anlamında usûl edinme noktasında İmam Şâtıbî'nin *el-Muvâfakât* adlı değerli eserinin birinci cildinin hemen başında ele aldığı mukaddimelerde başarıyla ortaya koyduğu hususlar göz ardı edilmemelidir. Nitekim günümüzde Fazlur Rahman da kendi metodolojisini oluşturmada Şâtıbî'yi kendisine referans almış ve bu mukaddimelerden -işine geldiği kadarını- iktibasta bulunarak iki yönlü bir hareket olarak isimlendirdiği yorum anlayışını temellendirmeye çalışmıştır (bk. Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, trc. Alpaslan Açıkgenç, M. H. Kirbaşoğlu, Ankara 1990, s. 95).

Şâtıbî'nin görüşü özetle şöyledir:

Fıkıh usûlü ya akli prensiplere yada şeri delillerden elde edilen genel istikraya dayanır. Bunlar da katidir. Fıkıhın esaslarının şeriatın aslına olan nispeti, akait esaslarının nispeti gibidir. Her ne kadar mertebe bakımından farklı iseler de, her millette (şeriatta) dikkate alınmış olan külli esaslar olmaları bakımından birbirlerine müsavidirler... Esasların katı olması gerekir. İlahî teminat altında olduğu belirtilen korunmuşluk, bizzat şeriat tarafından ortaya konulan külli esaslar hakkındadır, cüzi mese-

leler buna dahil değildir. Zanna mahal olan âhâd haberlerde ve nasların yorumlarında hataların olabileceği açıktır. Öyleyse zanna kapı bırakmayan ve cüzilerin değerlendirilmesinde kıstaslık görevi yapabilecek şekilde katiyet ifade eden usûle ihtiyaç vardır. Usûlde kullanılan mukaddimeler akli değerilse, nakli mukaddime ve deliller olacaktır. Bunların en üst düzeyde olanları delâleti katî olmak şartıyla lafzî mütevatir olan haberlerle manevî mütevatir olan haberlerden elde edilen, yahut da şeriatın kaynaklarının istikrası neticesinde elde edilen neticelerdir. Şerî ilimlerde akli deliller bağımsız olarak kullanılmaz, mutlaka nakli deliller üzerine terkip edilmiş olarak yahut onun tarikini belirlemede veya menatını ortaya koymada... kullanılır. Akıl Şari değerildir. Hal böyle olunca fıkıh usûlünün belirlenmesinde aslî kasıtlı dayanan şey, şerî deliller olacaktır. Bu delillerde katiliğin bulunuşu ise -yaygın kullanılışa göre- yoktur veya son derece azdır. Buradaki delillerden maksat teker teker ele alınan delillerdir. Bunlar haber-i vâhid türünden iseler, katilik ifade etmeyecekleri zaten açıktır. Eğer mütevatir haberler iseler, bunların katilik ifade etmeleri de tamamı yada büyük çoğunluğu zannî olan mukaddimelere bağlıdır. Zannî olan bir şeye bağlı olan şeyin de zannî olması gerekir. Çünkü mütevatir haberlerin katilik ifade etmesi, kullanılan kelimelerin manaları ve nahvî görüşlerin nakline, müstereklik ve mecaz, şerî ve örfî nakil, izmâr, umûmun tahsisi, mutlakın takyidi, neshedici delil, takdim ve tehir, akla aykırılık gibi hususların bulunmadığına dair kesin bilginin bulunmasına bağlıdır. Bütün bu ihtimallerle birlikte, onun katilik ifade etmesi imkansızdır. Bu durumda teker teker ele alınması halinde şerî delillerin katilik ifade etmesi nadir ya da tamamen imkansızdır. Öyleyse burada muteber olan deliller, bir konunun katiliğine delalet etmek üzere ilgili bulunan pek çok zannî delilin tümünden istikra yoluyla çıkarılacak olan neticelerdir.... Fıkıhın esasları işte bu şekilde kesin bir tarzda atılmak zorundadır." (Şatıbî, *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*, trc. Mehmet Eroğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1990, I, 23-32)

Şatıbî'nin amacı, katî olan usûle bina edilmesi halinde ancak fıkıh binasının sağlam olabileceği esasını temellendirmektir. Daha önce de belirtildiği gibi fıkıh, gündelik yaşantımızla ilgili her alanda Allah adına konuşmakta ve O'nun iradesini ortaya çıkarma iddiası taşımakta ve bizden de onları hayatımızda uygulamaya koymamızı talep etmektedir. Böyle önemli bir sonucun elbette ki katî esaslara dayandırılması gerekir. Allah adına konuşulacağına göre bizi bağlayacak tek bir kaynak olmalıdır ki o da vahiydir. Vahiy iki açıdan ele alınıp değerlendirilmelidir: Birincisi Yüce Allah'ın bu dini bize göndermesindeki maksatlarının, din namına bizden istenilen temel esasların, umdelerin ve ilkelerin belirlenmesinde genel olarak ele alınmalı ve Şatıbî'nin de önermiş olduğu istikra yöntemiyle küllî sonuçlara varılmalıdır. Burada amaçlanan şey, teker teker nasların her birinin ne söylemiş olduğunu tespit değeril, hepsinin birlikte bizlere vermek istediği genel küllî sonuçlara ulaşmaktır. Bunları umdeler, ilkeler ve gayeler olmak üzere üç başlık halinde toplamak mümkündür. Umdelerden uluhiyyet inancı ve tevhid gibi hareket noktalarımızı ve tuttuğumuz yolu, ilkedan kolaylık, adalet, kardeşlik gibi yol boyunca bizi aydınlatacak olan

hususları, gayeden de canın, dinin, aklın, ırzın, malın korunması, her türlü dünyevî ve uhrevî ihtiyaçlarımızın karşılanması gibi hususları kastediyoruz.

Vahyin ikinci kez değerlendirilmesi birinci aşamada elde edilen küllî esaslar ışığında, bu kez teker teker delillerin bizden ne istemekte olduğunu belirlemeye çalışmak şeklinde olacaktır. Her bir cüzi nassın *umdelerden hareketle, ilkelerin ışığında, gayeleri gerçekleştirici biçimde* yeniden ele alınıp değerlendirilmesi, fıkıh adına yapılması gereken ve bizi sonuca ulaştıran asıl iş olacaktır. Bir önceki çalışma, usûlü ortaya koymak içindi, fıkıh ise şimdi yapılıyor demektir. Çünkü fıkıh, kişinin haklarını ve vazifelerini, yetki ve sorumluluklarını bilmesidir. Gerek sorumluluklarımızı ve ona bağlı olarak vazifelerimizi ve gerekse yetkilerimizi ve ondan kaynaklanan haklarımızı bize bildirecek olan, her biriyle ilgili özel naslardan hareketle ilahî emri ortaya çıkarma çabasında olan fıkıhtır. Önceki çalışmalar ise, fıkha öncelenmesi gereken ve olmazsa olmazları olan esasları, temelleri, zarûriyyâtından olan kuramları vb. olmaktadır. Birincilerde katiyet kesin olarak gerekli iken, ikincilerde zan ölçüsünde bir bilgi yeterlidir. Zan, doğruya ihtimali yüksek olan bilgidir. Bu ihtimal yükseldikçe zann-ı gâlib olur ve yüzde yüze ulaştığında da "yakîn" adını alır. Artık orada bilgi yüzde yüz kesindir ve usûlde özelliği gereği işte bu kesinlik aranmaktadır.

Yargı alanında bir ilke vardır, şöyle der: "*Biz zâhire göre hükmederiz, işin iç-yüzünü Allah bilir*". İnsanlar arasındaki ilişkileri bir sonuca bağlama aşamasında katî bilgi istenecek olsaydı hak hukuk zayı olur, adalet gerçekleşmezdi. Bu zarurete binaen furû-ı fıkıh alanında zannî bilgi yeterli görülmüştür. Burada şöyle bir mütalaa serdedilmektedir: Mesela bir kimse, başka birisinin elinde bulunan bir malın kendisine ait olduğunu iddia etmektedir. Ona iddiasını ispat etmesi söyleniyor. O da gidip iki şahit getiriyor, eğer onlar iddia edilen malın gerçekten de davacıya ait olduğunu söylerlerse, o mal ötekenden alınıp, davayı kazanan kişiye veriliyor. Bir kere mücerred iddialar dinlenmiyor. Şahit olarak getirilen herkesin sözüne de itibar edilmiyor, yakın akrabalık ve menfaat ilişkisi bulunmayan, akıllı, gördüğünü aklında tutabilecek kadar zabt sahibi ve dini bütün olması gerekiyor, öyle olup olmadığı yapılan gizli ve alenî tezkiyelerle ortaya konuluyor, şimdi böylesi iki kişinin söylemiş olmaları ihtimali mi, yoksa yalan söylemeleri veya yanıltılmış olmaları ihtimali mi daha yüksek? Zahir olan, bunların yüzde ellinin üzerinde bir ihtimalle doğru söylemiş olmalarıdır. İşte bu kadarı, furû-ı fıkıhta yeterli görülüyor. Nasıl olsa furû-ı fıkıh karakteri itibarıyla o kişiye, o olaya özel bir çözümden ibaret kalıyor. Oysa usûl böyle değil, onun bütün furûun üzerine bina edildiği bir esas, elde edilen sonuçların kendisine vurulduğu bir kıstas olması özelliği nedeniyle, en ufak bir ihtimale açık olmaması, şüpheye mahal bulunmaması gerekiyor.

Usûlün katiliği, furû-ı fıkıhın sıhhatinin en büyük güvencesi olmakla birlikte, sonuç itibarıyla bu alanda cüzi bir nassın hareketle hükme ulaşılmakta ve bunda beşer aklının önemli bir yeri bulunmaktadır. Cüzi nasların hem sübut hem de delalet

açısından sorunları olduğu bellidir. Beşer aklının pek çok tesire açık olduğu da bilinen bir husustur. Bu itibarla, her ne kadar müftü Allah adına konuşmuş olsa da, sözü edilen durumları dikkate alarak vereceği hükümlerin sonuç itibarıyla kendi anlayışının bir sonucu olduğu bilincinde olmalı ve hiçbir zaman mutlak hakikatmiş gibi bir sunum içinde olmamalıdır. Geriye doğru fukahamızın, fıkıh namına üretilmiş olan muazzam mirası değerlendirirken, bunları Allah'a yada peygambere değil de İmam Ebü Hanife, İmam Mâlik, İmam Şâfiî... gibi müçtehitlerin bizzat kendilerine nispetle isimlendirme yoluna gitmeleri, sözünü ettiğimiz hakikatin farkında olduklarının bir göstergesidir. Kaldı ki burada usûlde olduğu gibi bir katiyet zaten yoktur. O yüzden de ulaştığımız sonuçları, her ne kadar elimizdeki bu sağlam usûlle, kaynak olan ilahî vahiyden çıkarmış olmamız, onun isabeti için en büyük bir güvence ise de yine de onların mutlak doğrularmış, mutlak isabet edilmiş hakikatlermiş gibi sunulması yanlış olur. Herkes kendi hükmünü doğru bilir ve bunda şaşılacak bir durum da yoktur, ama herkes kendi verdiği hükmü yegane ve tek doğru imiş gibi mutlaklaştırma ve diğer bütün farklı hükümleri de yanlışlama yoluna gitti mi işte o zaman hata yapılmış olur.

Usûl ve furû arasında işte böyle bir ilişki ve ayırım bulunmaktadır.